

Владислава Піскіжова

канд. іст. наук, наук. співроб.

Інститут історії України НАН України
01001, Україна, Київ, вул. Михайла Грушевського, 4

E-mail: vsesvit_vid@ukr.net

ВІДНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ ГРЕЦЬКОЇ СПІЛЬНОТИ В УКРАЇНСЬКІЙ РСР ПЕРІОДУ «ПЕРЕБУДОВИ»

На тлі соціально-політичних і економічних реформ «перебудови» в СРСР, зокрема впровадження нової концепції національної політики, висвітлено важливі аспекти національно-культурного життя грецької спільноти УРСР. Йдеться саме про його відновлення в зазначений період, що до цього часу не видавалося можливим упродовж багатьох десятиліть радянської історії. По-суті це була друга спроба партійного керівництва СРСР врегулювати національне питання в демократичний спосіб після заходів, проведених у межах політики «коренізації» (надання мовам корінних народів СРСР офіційного статусу й можливості участі їхніх представників у місцевому самоврядуванні), започаткованих XII з'їздом РКП (б) у 1923 р., і які вже наприкінці 30-х рр. були визнані помилковими й навіть шкідливими.

Відтоді в СРСР права національних спільнот систематично порушувалися (ігнорування національно-культурних потреб, обмеження прав і свобод, депортації за національною ознакою у 30–40-х рр., Голодомор-геноцид в Україні 1932–1933 рр. та ін.). А втім, партійне керівництво СРСР незмінно декларувало відсутність будь-яких проблем у сфері національної політики держави. Ситуація змінилася після проголошення в СРСР 1985 р. нового політичного курсу, в контексті якого базові засади радянської національної політики зазнали концептуальної переоцінки.

Розвідка базується на тогочасних документах загальносоюзного та республіканського (йдеться про УРСР) значення, що безпосереднім чином стосувалися сфери регулювання міжнаціональних відносин. Проаналізовано їхній вплив на національно-культурне життя грецької спільноти УРСР, зокрема в контексті тих зрушень, яким вони дали поштовх. Слід зауважити, що в державному законотворенні періоду «перебудови» термін «національні меншини» не використовувався. Натомість вживалися поняття «народи», «національності», «національні групи» та ін.

Ключові слова: греки, національно-культурне життя, «перебудова», УРСР.

Vladyslava Piskizhova

PhD in History, Researcher
Institute of History of Ukraine
of the National Academy of Sciences of Ukraine
4, Mykhailo Hrushevskyyi Street, Kyiv, 01001, Ukraine
E-mail: vsesvit_vid@ukr.net

RESTORING THE NATIONAL AND CULTURAL LIFE OF THE GREEK COMMUNITY IN THE UKRAINIAN SSR DURING THE “PERESTROIKA” PERIOD

Against the background of the socio-political and economic reforms of “perestroika” in the USSR, in particular the introduction of a new concept of national policy, the author outlined important aspects of national and cultural life of the Greek community of USSR. We are talking about its restoration in the specified period, which by this time seemed impossible for many decades of Soviet history. In fact it was the second attempt by the party leadership of the USSR to settle the national question in a democratic way after the measures conducted within the policy of “korenization” (granting to the languages of the USSR indigenous People official status and possibility of participation of their representatives in local self-government), initiated by the XII Congress RCP (b) in 1923, and which already in the end of 30 's were deemed false or even harmful.

Since then, in the USSR the rights of national communities systematically violated (ignoring national and cultural needs, limitation of rights and freedoms, deportation on a national basis in 30–40 's, Holodomor in Ukraine 1932–1933 and etc.). However, the party leadership of the USSR consistently declared lack of any problems in the field of national policy. The situation changed after the proclamation in the USSR in 1985 a new political course, in the context of which basic principles of the Soviet National policy experienced a conceptual reappraisal.

The paper is based on documents of the All-Union and Republican (talking about the Ukrainian SSR) value, which were directly related to the sphere of regulation of international relations. Their influence on national-cultural life of Greek community of Ukrainian SSR was analyzed. It should be noted that the term “national minorities” was not used in law-making during the “perestroika” period. Instead, used the notion of “people”, “nationality”, “national groups” and others.

Keywords: *the Greeks, national and cultural life, “perestroika”, Ukrainian SSR.*

Міжетнічний фактор є одним із найбільш конфліктогенних у розвитку сучасної людської цивілізації. У цьому зв'язку важливою складовою політичної діяльності держави як такої є національна політика, покликана регулювати міжнаціональні відносини в її лоні, створювати максимально сприятливі умови для розвитку всіх національних спільнот, запобігати конфліктам на національному ґрунті та ін. Як відомо, серед основних причин розпаду СРСР у 1991 р. слід виокремити ігнорування з боку цієї держави національно-культурних потреб народів, які проживали на її теренах, обмеження їхніх прав і свобод, цілеспрямоване вчинення проти деяких з них таких злочинних актів, як депортації за національною ознакою у 1930–40-х рр., Голодомор-геноцид в Україні 1932–1933 рр., політичні репресії щодо представників національних меншин та ін. Проголошений партійним керівництвом СРСР 1985 р. новий політичний курс серед іншого був покликаний врегулювати наявні проблеми національного розвитку держави. У зазначеній сфері дійсно відбулися деякі позитивні зрушення, однак цього виявилось недостатньо для досягнення міжнаціональної злагоди в суспільстві і збереження цілісності СРСР. Водночас, впровадження нової концепції національної політики наприкінці 1980-х рр. все ж сприяло відновленню національно-культурного життя народів СРСР, зокрема і греків. Процеси, які відбувалися в зазначений період у середовищі грецької спільноти УРСР, засвідчили природній потяг її представників до національно-культурної самореалізації, що було характерним і для інших народів СРСР.

Актуальність цієї розвідки обумовлена важливістю висвітлення проблем розвитку національних спільнот у поліетнічних державах, адже їхнє своєчасне виявлення і врегулювання дозволяє уникнути протистоянь на міжнаціональному ґрунті, які мають властивість переростати у збройні конфлікти.

Питання відновлення національно-культурного життя в середовищі грецької спільноти УРСР періоду «перебудови» не залишилося поза увагою вітчизняної історичної науки. Чи не найбільше до його наукової розробки долучилися історики С. Пахоменко (дисертаційне дослідження 2003 р. «Культурний розвиток грецької спільноти України у другій половині ХХ ст.») та В. Піскіжова (дисертаційне дослідження 2006 р. «Національно-культурне життя етнічних греків України (1991–2005 рр.)»). Це питання також побіжно знайшло своє відображення у спільній праці Н. Терентьевої та К. Балабанова «Греки в Україні: історія та сучасність» (2008 р.), студіях Л. Якубової, О. Дингеса, О. Моруженко та інших

авторів. У контексті нашого дослідження варто згадати працю В. Даниленка «Україна в 1985–1991 рр.: остання глава радянської історії» (2018 р.), яка, згідно з визначенням самого автора, містить «погляд «зсередини», оцінки як об'єктивні, так і суб'єктивні тогочасного повсякдення, соціальних груп і дійових осіб, поведінки, настроїв, покликані повніше відобразити різнобарвну палітру останніх років радянської дійсності»¹.

Метою цієї статті є висвітлення важливих аспектів національно-культурного життя грецької спільноти УРСР періоду «перебудови».

Отже, наслідком кадрових змін, які відбулися в керівному складі ЦК КПРС, зокрема — обрання в березні 1985 р. Генеральним секретарем ЦК КПРС Михайла Горбачова, стало проголошення нового політичного курсу СРСР, що увійшов в історію під назвою «перебудова». М. Горбачов, який став ключовою фігурою та уособленням «перебудови», під час роботи чергового Пленуму ЦК КПРС, а саме 23 квітня 1985 р., виступив із резонансною доповіддю «Про скликання чергового XXVII з'їзду КПРС і задачі, пов'язані з його підготовкою і проведенням», в якій наголосив на необхідності здійснення в СРСР широких реформ. Зокрема він зазначив: «Ми повинні досягти суттєвого прискорення соціально-економічного прогресу. Іншого шляху просто не існує». Зрештою, це твердження і стало лейтмотивом подальших змін². Варто наголосити, що саме зазначеною вище доповіддю було запроваджено гасло «перебудова», зміст якого передбачав «революцію згори», спрямовану на всебічну модернізацію радянського укладу з акцентами на розширенні гласності, демократизації, плюралізмі та ін.

Необхідність запровадження нового політичного курсу була обґрунтована М. Горбачовим у «Політичній доповіді Центрального Комітету КПРС XXVII з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу», проголошеній ним під час роботи XXVII з'їзду КПРС, який відбувся 25 лютого — 6 березня 1986 р. У доповіді йшлося: «Упродовж ряду років, і не тільки в силу об'єктивних факторів, але й з причин насамперед суб'єктивного порядку, практичні дії партійних і державних органів відставали від вимог часу, самого життя. Проблеми у розвитку країни нарощувалися швидше, ніж вирішувалися. Інертність, застиглість форм і методів управління, зниження динамізму в роботі, нарощування бюрократизму — все це завдавало чималу шкоду справі. В житті суспільства почали проступати застійні явища»³. Курс на реформи було підтверджено рішеннями з'їзду, зафіксованими такими документами, як «Резолюція XXVII з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу щодо Політичної доповіді Центрального Комітету КПРС», «Основні напрямки економічного і соціального розвитку СРСР на 1986–1990 роки і на період до 2000 року», а також — новою редакцією Програми КПРС.

Примітним є те, що на тлі широкого кола проблем, окреслених партійним керівництвом, і які, власне, передбачалося подолати запровадженням нового політичного курсу, в матеріалах XXVII з'їзду КПРС взагалі не йшлося про їхню наявність у національному питанні. Такий підхід до національної політики не відповідав реаліям радянської дійсності.

Згідно з даними Всесоюзного перепису населення 1989 р. кількісний показник національного складу СРСР становив 128 національностей⁴. Незважаючи на декларування рівноправності всіх народів СРСР, у державі фактично існувала домінуюча нація — російська. Решта так чи інакше зазнавала ігнорування чи утисків своїх національно-культурних інтересів. Це стосувалося як представників титульних націй 15-ти радянських республік, так і, значно більшою мірою, національних меншин. Останні, за виключенням малих народів Півночі, взагалі не мали чітко визначеного правового статусу. У цьому контексті один із провідних американських учених, фахівець у сфері міжнаціональних відносин Ініс Лотер Клод (Inis Lothair Claude) слушно зауважив: «Проблеми національних меншин виникають тоді, коли складається відповідна ситуація у рамках національної держави. Власне, тоді, коли більшість або меншість будують ідеал політичної спільноти, яка вбирає в себе членів даної нації й виключає всіх інших»⁵. Висока етнічна дифузія, штучно створювана радянською владою, пригнічувала природний потяг представників національних меншин до самоідентифікації. Окрім цього, і про це вже йшлося, радянською владою було вчинено ряд злочинних актів проти окремих народів: депортації за національною ознакою у 1930–40-х рр., Голодомор-геноцид в Україні 1932–1933 рр. та ін.

Традиційно, проблеми національної політики в СРСР всіляко вуалювалися й замовчувалися. Практично всі радянські нормативно-правові документи так би мовити «доперебудовчого» періоду, які регламентували міжнаціональні відносини, декларували відсутність будь-яких проблем у цій сфері. Цілком очевидно, що така ж тенденція зберігалася і на початковому етапі «перебудови». Одним із наочних прикладів тому стала Постанова Верховної Ради УРСР № 5740-XI від 18 квітня 1988 р., згідно з якою було створено Комісію з питань патріотичного та інтернаціонального виховання й міжнаціональних відносин* на чолі з Леонідом Кравчуком⁶. Навіть сама назва новоутвореної структури свідчила про те,

---

* Ця структура зазнала трансформації вже після парламентських виборів в УРСР, що відбулися в березні 1990 р., на основі Постанови Верховної Ради УРСР № 25-XII «Про обрання Комісії Верховної Ради Української РСР з питань державного суверенітету, міжреспубліканських і міжнаціональних відносин» від 28 червня 1990 р. Комісію очолив Микола Шульга.

що на цьому етапі «перебудови» в підходах до національної політики ніяких зрушень не відбулося. Та головне, що в новій редакції Програми партії традиційно наголошувалося: «підсумки пройденого шляху переконливо свідчать, що національне питання, яке залишилося від минулого, в Радянському Союзі успішно розв'язано»⁷.

Фактично, тема національної політики й міжнародних відносин вперше за багато десятиліть радянської дійсності стала предметом широкого обговорення на черговому партійному форумі — XIX Всесоюзній конференції КПРС, яка відбулася 28 червня — 1 липня 1988 р., а отже, лише на третьому році «перебудови». Саме на цьому заході було прийнято резолюцію «Про міжнародні відносини», яка дала початок створенню нової концепції національної політики СРСР. Цей документ вже не містив традиційних радянських гасел щодо відсутності проблем у національній політиці, а натомість визнав їхню наявність. Акцентувалося, що в процесі радянського державотворення потреби представників національних спільнот враховувалися недостатньо. Наголошувалося, що тим із них, хто проживає за межами своїх національно-територіальних утворень або взагалі не має таких на теренах СРСР, слід надати більше можливостей для реалізації власних національно-культурних інтересів: створення осередків національної культури, доступ до засобів масової інформації, задоволення релігійних потреб.

Практично вперше саме резолюцією XIX Всесоюзної конференції КПРС було визнано нагальну потребу переоцінки національної політики СРСР і формування її нових засад. Зокрема, зауважувалося, що «сучасна національна політика потребує глибокої науково-теоретичної розробки»⁸. Цей процес мав відбуватися у формі цільового соціального замовлення, адресованого до відповідних наукових закладів і окремих фахівців у зазначеній сфері, шляхом створення організаційних і кадрових передумов, об'єднання зусиль громадськості, заснування на загальнодержавному рівні наукового центру із комплексного вивчення актуальних проблем національних відносин, розширення науково-дослідницької та інформаційної діяльності в цій галузі тощо. Рекомендувалося також здійснити оновлення законодавства СРСР і привести у відповідність до нього конституції союзних і автономних республік. Резолюція наголошувала: «Будь-які національні проблеми потребують зваженого, всебічного підходу на основі глибокого аналізу й об'єктивних оцінок кожної конкретної ситуації. Вони повинні вирішуватися спокійно, надзвичайно виважено, в межах соціалістичної демократії і законності, насамперед, шляхом кроків назустріч один одному, з урахуванням процесів революційного оновлення, що розгорнулися, без шкоди інтернаціональній згуртованості радянського народу. Треба вести справу до створення такої суспільної

атмосфери, в якій людина будь-якої національності почуватиметься як удома в будь-якій частині нашої соціалістичної Батьківщини»⁹.

Таким чином, XIX Всесоюзна конференція КПРС своєю резолюцією «Про міжнаціональні відносини» дала поштовх безумовно прогресивним зрушенням у радянській національній політиці, зокрема стимулювала подальше законотворення і прийняття ряду важливих законодавчих актів як на загальнодержавному, так і на республіканських рівнях, покликаних врегулювати деякі правові аспекти національно-культурного розвитку народів СРСР. До недоліків зазначеного документа слід віднести те, що основна увага тут приділялася все ж таки проблемам саме 15-ти титульних націй СРСР.

Наступного року відбулися не менш значні й резонансні зрушення в національній політиці СРСР. 14 липня 1989 р. було прийнято Декларацію Верховної Ради СРСР «Про визнання протизаконними та злочинними репресивних актів проти народів, яких було піддано насильницькому переселенню, і забезпечення їхніх прав»¹⁰. Цей документ визнав і категорично засудив «практику насильницького переселення цілих народів як найтяжчий злочин, що суперечить основам міжнародного права, гуманістичній природі соціалістичного ладу»¹¹. Акти депортацій, що мали місце в радянському минулому, кваліфікувалися як «зневаження прав людини і норм гуманності на державному рівні»¹². Крім того, документом гарантувалося прийняття відповідних законодавчих актів щодо поновлення у правах усіх репресованих радянських народів, неприпустимість в подальшому нівелювання державою прав людини та гуманістичних цінностей тощо.

Наступним кроком, спрямованим на вирішення усіх питань раніше депортованих народів СРСР, стала прийнята 7 березня 1991 р. Верховною Радою СРСР Постанова № 2013-I «Про скасування законодавчих актів у зв'язку з Декларацією Верховної Ради СРСР від 14 листопада 1989 року «Про визнання протизаконними та злочинними репресивних актів проти народів, яких було піддано насильницькому переселенню, і забезпечення їхніх прав»¹³. Цим документом скасовувалися усі попередні акти, що послужили основою для насильницької депортації окремих народів з місць їхнього постійного проживання, обмеження прав депортованих, а також незаконної ліквідації окремих національно-територіальних утворень¹⁴. Водночас наказувалося зняти гриф «Не для друку» із законодавчих актів СРСР і гриф секретності з постанов колишнього Державного Комітету Оборони СРСР¹⁵.

Зрештою, нову концепцію національної політики СРСР було сформульовано і викладено в платформі КПРС «Національна політика партії у сучасних умовах», затвердженій Пленумом ЦК КПРС 20 вересня 1989 р.

Констатувалося наступне: «Останнім часом у нас багато і гостро критуються деформації у сфері національних відносин, згубні наслідки надцентралізму, бюрократичного керування, несправедливостей, допущених стосовно ряду народів. Така критика виправдана, ба більше — вона необхідна. В історії Радянської держави не повинно залишитися жодної «білої плями». Суспільство повинно мати повну і вичерпну інформацію щодо усіх її епізодів, якими б гіркими вони не були. Але, продовжуючи і навіть поглиблюючи аналіз, критику спотворення національної лєнінської політики, ми не можемо дозволити, щоб місце однієї неправди або напівправди зайняла інша»¹⁶. Стосовно ж тогочасної ситуації, що мала місце у сфері міжнаціональних відносин, зазначалося: «Сьогоднішню ситуацію у міжнаціональних відносинах не можна оцінити інакше, ніж вельми складну», — і далі, — «сьогодні в міжнаціональних відносинах ми стикаємося із серйозними конфліктами й накопиченими проблемами»¹⁷.

Не можна залишити поза увагою ще один документ періоду «перебудови», що також безпосередньо стосувався сфери міжнаціональних відносин — це резолюція ХХVІІІ з'їзду КПРС «Демократична національна політика — шлях до добровільного союзу, миру і злагоди між народами», який відбувся 2–13 липня 1990 р.¹⁸ У резолюції йшлося про необхідність підписання нового союзного договору — союзу суверенних держав, який мав базуватися на реальному рівноправ'ї усіх його учасників з чітким визначенням їхнього статусу, розмежуванням повноважень Союзу і союзних республік. Зазначалося, що рівноправними учасниками цього договору повинні стати усі національно-державні утворення, зокрема автономні. Окрім цього наголошувалося: «Обов'язок комуністів — виступити проти ідеології і політичної практики націонал-екстремізму. З'їзд рішуче засуджує будь-якого роду шовінізм, русофобію, антисемітизм, пропаганду і практику національної нетерпимості й дискримінації і вимагає, щоб держава поважала й захищала національну гідність громадян»¹⁹.

Того ж року, у два етапи, а саме впродовж 19–23 червня і 13–14 грудня, відбувся ХХVІІІ з'їзд КПУ. До основи рішень цього заходу стосовно національного питання також було покладено базові принципи, закладені ХІХ Всесоюзною конференцією КПРС і платформою КПРС «Національна політика партії у сучасних умовах». Відповідно до цього, КПУ визначила пріоритетною лінією національної політики збереження та збагачення національно-культурних здобутків усіх національних спільнот²⁰. Крім того, КПУ виступила із заявою-протестом щодо поділу громадян на корінне й некорінне населення та «нав'язування ідеології пріоритету української нації», а також проти будь-яких законодавчих ініціатив, що обмежують права й національні інтереси громадян усіх

національностей, які проживають в республіці²¹. Слід зауважити, що зміст цього документа засвідчив намагання тодішнього партійного керівництва УРСР, яке було налаштовано більш консервативно, ніж загальносоюзне, захистити насамперед права російськомовного населення республіки.

Запроваджені новим політичним курсом зміни відтак сприяли демократизації суспільно-економічного і політичного життя в СРСР. Фактичне зняття партійної цензури на засоби масової інформації у контексті розширення гласності створило підґрунтя для формування відкритого інформаційного простору. Це дозволило національним елітам СРСР заявити про себе, сприяло розгортанню національно-культурних рухів, зокрема і грецької спільноти, яка виявила порівняно високий рівень етнічної самоідентифікації і громадської активності*.

На теренах СРСР почали утворюватися перші грецькі громадські об'єднання. Резонансною подією в тогочасному національно-культурному житті греків СРСР став організований Московським товариством греків на чолі з Георгієм Трапезніковим-Герасіміді Перший Всесоюзний фестиваль культури і мистецтва греків СРСР, що проходив 5–15 жовтня 1990 р. у Москві. 29 березня наступного року в м. Геленджик відбулися Всенародні Грецькі Збори [йдеться про Перший Установчий з'їзд греків СРСР. — *Авт.*], яким було засновано Союз греків СРСР «Понтос». У резолюції цієї організації зазначалося: «Ми, делегати 1-го Установчого з'їзду греків СРСР, представляємо грецький народ Радянського Союзу, зібралися в м. Геленджик, маючи на меті згуртування усієї грецької громадськості», а також «[...] вважати головними цілями Об'єднання захист і реалізацію громадянських, політичних, соціально-економічних, особистих прав і свобод своїх членів, розвиток національної культури, задоволення релігійних потреб»²².

Безумовно, українські греки не стояли осторонь зазначених процесів. Слід зауважити, що найбільший осередок компактного проживання греків СРСР перебував в УРСР, а саме в Надазов'ї (м. Маріуполь і прилеглі до нього райони). Це багато в чому пояснювало, чому греки Донеччини опинилися серед перших і найактивніших учасників грецького національно-культурного руху, що розгорнувся на українських теренах у другій половині 1980-х рр. Так, 1988 р. в м. Маріуполі Донецької області, на базі секції книголюбів «Азов'я», було створено культурно-

---

* Згідно з Всесоюзним переписом населення 1989 р., на території СРСР проживало 358 тис. греків (понад 100 тис. в Грузії і Російській Федерації, майже 100 тис. в Україні, близько 30 тис. в Казахстані, 20 тис. в Узбекистані, 7 тис. в Armenії, 3 тис. в Киргизстані).

просвітницьке об'єднання греків Надазов'я ім. Ф. Хартахая, 1989 р. постало Маріупольське товариство греків та багато ін. Географія подібних організацій невпинно розширювалася. Втім, зважаючи на результати діяльності цих товариств, і на цьому слід наголосити, переважна їхня більшість не змогла себе повноцінно проявити в означений період.

Надзвичайно важливою подією в національно-культурному житті українських греків стало утворення Республіканського товариства греків України (далі — РТГУ). Установча конференція зі створення РТГУ була скликана за ініціативою групи грецьких активістів Донеччини М. Колле, І. Ялі, С. Парпули та відбулася 23 грудня 1989 р. в м. Донецьку. В цьому заході взяли участь делегати з багатьох областей УРСР, а також гості з інших союзних республік. Головою організації було обрано професора, завідувача кафедри філософії Донецького інституту радянської торгівлі Івана Ялі (помер 2006 р.). Ухвалений Установчою конференцією Статут РТГУ зареєстровано Постановою Ради Міністрів УРСР № 66 від 29 березня 1990 р. Мета діяльності організації була сформульована у відповідності до тогочасної політичної ідеології «перебудови» і спрямована на «згуртування усіх верств грецького населення, яке проживає на території УРСР, задля вирішення задач перебудови сфери суспільного і політичного життя країни, формування здорової, висококультурної громадської думки, особливо у молоді, в дусі інтернаціоналізму, розвиток почуття національної гідності як прояву інтернаціональної свідомості»²³. На відміну від мети діяльності організації, завдання були конкретизовані. Йшлося про задоволення національно-культурних потреб грецького населення, особливо у сфері освіти, народної творчості, суспільно-корисної праці, релігії. Вказувалося на необхідність підготовки національних кадрів, видавництво друкованого органу організації, сприяння вивченню новогрецької мови, популяризацію грецької культури, зокрема шляхом створення грецьких культурних центрів, організації симпозіумів, конференцій, фестивалів, конкурсів, виставок відповідної тематики тощо²⁴. Наголошувалося на тому, що новоутворена організація «вважає своїм пріоритетним обов'язком у межах існуючих законів захищати інтереси своїх членів, надавати їм усіляку підтримку і допомогу в усіх сферах діяльності, включно з духовною і матеріальною»²⁵.

Відповідно до статутних положень, на членство в організації могли претендувати громадяни СРСР, іноземці й навіть особи без громадянства, які постійно проживали в СРСР і досягли 16-річного віку. Примітним фактом є те, що національна приналежність членів не бралася до уваги. Організація складалась із індивідуальних і колективних членів, а її структура будувалася за територіальною ознакою. Основою РТГУ стали первинні організації (сільські й селищні) та їхні об'єднання в місцеві

відділення (районні, міські, обласні). Зазначалося, що у м. Донецьку територіальний орган не створюватиметься, позаяк його функції виконуватиме РТГУ²⁶.

Вищим керівним органом РТГУ визначалася Республіканська конференція, яка мала скликатися не менш, ніж один раз на два роки. До сфери її повноважень входило прийняття найважливіших рішень щодо функціонування організації, зокрема затвердження Статуту із внесенням до нього, у разі такої необхідності, змін та доповнень, а також бюджету, заслуховування звітів Ради і Ревізійної комісії тощо. Відтак, рішення конференції набували чинності в результаті голосування, а саме більшістю голосів за присутності не менш, ніж половини делегатів. У період між конференціями керівні функції переходили до Ради РТГУ та Ревізійної комісії, термін повноважень яких складав два роки.

Одразу після Установчої конференції, у межах визначених Статутом завдань РТГУ розпочало діяльність, спрямовану на їхню реалізацію. З метою забезпечення систематичної фінансової підтримки функціонування організації, у 1990 р. було створено дочірнє підприємство «Логос» на чолі з В. Христокіним, діяльність якого, судячи зі звітної документації РТГУ, виявилася безрезультатною.

Серед найбільших звершень РТГУ слід відзначити започаткування в 1991 р. її друкованого органу — газети «Логос», яка стала першим грецьким періодичним виданням на теренах УРСР. Головним редактором «Логосу» був І. Ялі. На сторінках газети висвітлювалися важливі події національно-культурного життя грецької спільноти УРСР, усього Радянського Союзу й зарубіжжя, цікаві сторінки грецької історії і культури та ін.

Окрім цього, РТГУ стало організатором науково-практичної конференції «Греки України: поиск и формирование национальной культуры», що відбулася в м. Донецьк 9–19 лютого 1990 р.²⁷. Члени товариства брали активну участь у Першому Всесоюзному фестивалі греків СРСР. На цьому заході з великим успіхом відбулися виступи члена РТГУ — широковідомої у грецькому середовищі української співачки румейського походження Тамари Каци, яку було визнано «кришталевим голосом еллінізму». Необхідно також відзначити і наполегливу діяльність організації у напрямі розбудови мережі грецьких національно-культурних товариств на теренах УРСР.

21–22 грудня 1991 р. відбувся перший і останній з'їзд РТГУ [йдеться про I з'їзд греків України. — *Авт.*], який у зв'язку з проголошенням незалежності України констатував факт ліквідації РТГУ та заснування його правонаступника — Спілки греків України.

Згідно з рішенням Ради Міністрів УРСР, у 1989 р. розпочала свою діяльність Рада національних товариств України на чолі з Іллею Леві-

тасом. На думку відомого українського історика Лариси Якубової, ця громадська структура була створена урядом УРСР з метою «скерувати нац. рухи в регульоване русло, надати їм організованого характеру й нейтралізувати вплив антипартійних рухів». У цьому ж контексті вона зауважила, що «позиція ЦК КПУ щодо нац. меншин залишалася суто декларативною, лише зазначалася безліч проблем у сфері міжнац. взаємин»²⁸. Статут цієї організації затверджено спеціальною постановою РМ УРСР від 2 серпня 1990 р. Рада позиціонувала себе як громадська організація — представницький орган національних спільнот УРСР, утворений з метою захисту їхніх інтересів, зокрема в законодавчих та виконавчих органах влади. Від початку свого заснування Рада заявила, що визнає виключно законні, цивілізовані методи роботи і, відхиляючи будь-які прояви радикалізму, принципово відмовляється від організації мітингів і пікетувань як засобів досягнення поставленої мети. Рада також поклала на себе обов'язок стримування сепаратистських настроїв у середовищі національних спільнот. До сфери її компетенції, окрім зазначеного, входило усіляке сприяння процесам політичної суб'єктивізації та інституціалізації національних спільнот, реституції їхнього майна (насамперед культових споруд) тощо. Рада була наділена правом заснування й реєстрації громадських утворень національних спільнот УРСР. До основних досягнень Ради досліджуваного періоду слід віднести її участь у розробці й поданні до розгляду в державні органи влади УРСР окремих, відповідних профілю діяльності Ради, пропозицій, серед яких: утворення Державного комітету УРСР у справах національностей, Комітету національностей при Кабінеті Міністрів УРСР та ін. Однак переважна більшість цих ініціатив хоча і була реалізована, але вже в іншій історичній реальності — умовах незалежної Української держави (створення Фонду розвитку культур національних меншин України, розробка Декларації прав народів України, Закону України «Про національні меншини в Україні» та ін.).

27 березня 1990 р. Верховною Радою СРСР був ухвалений Закон СРСР «Про утворення союзно-республіканського Державного комітету СРСР з національних питань»²⁹. Необхідність прийняття цього Закону попередньо була обґрунтована Головою Ради Міністрів СРСР Миколою Рижковим у відповідному листі-запиті до Верховної Ради СРСР наявністю значної кількості проблем у цій сфері. У листі йшлося про те, що Комітет має опікуватися питаннями регулювання міжнаціональних відносин, запобіганням і розв'язанням міжнаціональних конфліктних ситуацій, відновленням історичної справедливості стосовно колишніх депортованих народів, створенням належних умов для їх репатріації та ін.³⁰

За два дні по тому, а саме 29 березня 1990 р., вийшов Указ Президії Верховної Ради УРСР № 8984-XI «Про утворення Державного комітету

Української РСР у справах національностей»³¹. На цю державну інституцію покладалися наступні повноваження: забезпечення управління національними процесами в республіці; регулювання національних відносин; участь у розробці й реалізації відповідних законопроектів; розробка та контроль за здійсненням відповідних державних програм; координація діяльності міністерств, відомств і громадських організацій, покликаних забезпечувати соціально-культурні запити етносів, що проживають в УРСР; співробітництво з окреслених питань із відомствами союзного значення тощо³². Однак це починання не було втілено в життя. Така інституція на українських теренах постала лише після проголошення незалежності України. Натомість на основі Постанови Кабінету Міністрів УРСР № 79 від 9 липня 1991 р. розпочав свою роботу Комітет національностей при Кабінеті Міністрів УРСР³³.

28 жовтня 1989 р. Верховною Радою УРСР прийнято Закон «Про мови в УРСР», що цілком відповідало пріоритетам нової концепції національної політики СРСР періоду «перебудови», адже ситуація з розвитком національних мов в УРСР складалася далеко не найкращим чином для останніх, що, власне, було характерно і для інших республік СРСР.

Згідно з Всеукраїнським переписом населення 1989 р. в УРСР мешкало понад 100 національностей, зокрема 98 594 представника грецької національності (0,2% загальної чисельності населення республіки), більшість з яких (понад 80%) — на території Північного Надазов'я Донецької обл.³⁴ Мову своєї національності (новогрецьку) вважали рідною лише 18269 греків — це 18,6% їхньої загальної кількості. Більшість греків вважала своєю рідною мовою саме російську, зокрема 77717 осіб (79%). 2308 (2,3%) греків визначили рідною мовою українську і 300 — інші мови³⁵. Щодо рівня знання новогрецької мови, і це є примітним фактом, жоден представник грецької спільноти УРСР не став стверджувати, що вільно нею володіє. Водночас 23383 особи заявили, що вільно володіють українською мовою, 18322 — російською, 640 — іншими мовами і 56249 греків зазначили, що на такому рівні не володіють іншими мовами народів СРСР³⁶. У цьому ж контексті не можна обійти увагою те, що згідно з результатами проведених на той час польових досліджень з питання збереження національних традицій у середовищі українських греків переважна більшість останніх не дотримувалася їх і, часто, взагалі не була обізнана із ними³⁷.

Наведені вище факти безпосередньо вказують на те, що станом на 1989 р. українські греки перебували на межі повномасштабної асиміляції, адже один із найважливіших чинників національної самоідентифікації, знання рідної мови, був практично знівельований. Водночас, саме зростання рівня національної самоідентифікації грецької спільноти, зумов-

лене національною політикою СРСР періоду «перебудови», стимулювало бажання її представників вивчати рідну мову бодай факультативно. Так, у порівняльному контексті, якщо впродовж 1987/1988 навчального року на українських теренах функціонувала лише 1 група з вивчення новогрецької мови в кількості 19 учнів, а у 1988/1989 навчальному році існувало 2 групи (84 учня), то у 1989/1990 навчальному році нараховувалося вже 17 груп (268 учнів)³⁸. Цілком зрозуміло, що найбільше бажаючих опанувати новогрецьку мову виявила Донеччина.

У цьому контексті не можна оминати увагою ще одну мовну проблему грецької спільноти УРСР. Так, надазовські греки в лінгвістичному відношенні традиційно поділялися на дві групи — урумів (тюркофонів) і румеїв (еллінофонів), носіїв, відповідно, урумської і румейської мов, кожна з яких налічує, відповідно, 7 і 5 діалектів*. Зважаючи на наведені вище дані щодо мовної ситуації у середовищі грецької спільноти УРСР, яка мала місце у другій половині 1980-х рр., очевидним є те, що вбачаючи своєю рідною мовою саме новогрецьку (власне мову метрополії), її представники, йдеться про урумів і румеїв, недостатньо уваги приділяли питанню високої ймовірності втрати своєї самобутності й культурологічної унікальності. Стосовно цього відомий російський лінгвіст Максим Кісілієр зауважив: «У молодого покоління залишається все менше й менше шансів зберегти свою мову й культуру, оскільки, по-перше, новогрецька мова... набагато престижніша й корисніша, по-друге, література рідною мовою практично не зрозуміла»³⁹. Однак, у цьому напрямі таки відбулися деякі позитивні зрушення. У 1986 р. опубліковано поетичну збірку румейською мовою Антона Шапурми «Кардьяко-м ту Приазовье» («Рідне моє Приазов'я»). Наступного року побачило світ іще одне видання румейською мовою «Лого пас ту Ігор ту стратю» — переклад відомого давньоруського твору «Слово о полку Ігоревім», здійснений Леонтієм Кір'яковим. У 1988 р. вийшли з друку такі видання румейською мовою, як поетична збірка Леонтія Кір'якова «Амфора» і перший випуск літературного альманаху «Пирнэшу астру» («Ранкова зірка»). У 1990 р. побачило світ перше видання урумською мовою — збірка віршів і ліричної прози «Хасевет йазмахлары. Печальныя пьсьма» — за авторством Валерія Кіора, фундатора сучасної урумської мови, члена Національної спілки письменників України (з 1992 р.).

Отже, Закон «Про мови в УРСР» був покликаний створити на українських теренах сприятливі умови для відродження мов і традицій

---

* Ці мови були зареєстровані саме як повноцінні (самостійні) мови народів СРСР завдяки членству їх носіїв у Спілці письменників СРСР. Однак, деякі дослідники все ж наполягають на тому, що румейська є говіркою новогрецької мови.

національних спільнот. У документі зазначалося: «Законодавство Української РСР про мови має своїм завданням регулювання суспільних відносин у сфері всебічного розвитку і вживання української та інших мов, якими користується населення республіки, в державному, економічному, політичному і громадському житті, охорону конституційних прав громадян у цій сфері, виховання шанобливого ставлення до національної гідності людини, її культури і мови, дальшого зміцнення дружби і співробітництва народів Союзу РСР»⁴⁰. Наголошувалося, що «Українська РСР визнає життєдайність та суспільну цінність усіх національних мов і беззастережно гарантує своїм громадянам національно-культурні та мовні права, виходячи із того, що тільки вільний розвиток і рівноправність національних мов, висока мовна культура є основою духовного взаєморозуміння, культурного взаємозбагачення та зміцнення дружби народів»⁴¹. Законом встановлювалася пряма відповідальність за публічне приниження чи зневаження, навмисне спотворення української або інших мов в офіційних документах і текстах, створення перешкод і обмежень у користуванні ними, пропаганду ворожнечі на мовному ґрунті. Примітним є те, що цей Закон регламентував право використання мов національних спільнот у процесі роботи державних, партійних, громадських організацій, на підприємствах та інших установах, що розташовані в місцях компактного проживання громадян певної національності (містах, районах, сільських населених пунктах тощо). Водночас унормування вжитку мов національних спільнот стосувалося також і закладів освіти (дошкільних, шкільних, професійно-технічних, середніх спеціальних і вищих), сфери обслуговування і т. ін.

Відтак, у контексті впровадження зазначеного положення Закону «Про мови в УРСР», 31 травня 1991 р. Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти УРСР видало наказ № 127 щодо відкриття в м. Маріуполі гуманітарного коледжу Донецького державного університету (з 2010 р. — Маріупольський державний університет)⁴². Ініціаторами створення коледжу виступили Донецький державний університет і Маріупольське міське товариство греків. Велику підтримку в реалізації цієї ініціативи забезпечив Маріупольський міськвиконком, який, серед іншого, надав у користування коледжу бібліотеку суспільно-політичного центру міського комітету КПУ, фонд якої відповідав переліку дисциплін, передбачених навчальною програмою новоутвореного закладу. Безпосередню участь у наповненні бібліотечного фонду коледжу відповідною літературою взяв Донецький державний університет⁴³. Маріупольський гуманітарний коледж був покликаний, серед іншого, готувати науково-педагогічні кадри для потреб грецької спільноти УРСР, зокрема викладачів новогрецької мови. Його навчальною програмою передбачалося

обов'язкове вивчення новогрецької мови. Відкриття Маріупольського гуманітарного коледжу мало сприяти вирішенню проблеми гострої нестачі таких фахівців насамперед у Приазов'ї — історично обумовленому місці компактного проживання українських греків, виправити ситуацію навколо мовної проблеми тощо⁴⁴. Слід зауважити, що Маріупольський гуманітарний коледж став першим навчальним закладом такого профілю не лише в Українській РСР, а й в усьому Радянському Союзі.

Подібний правовий акт, але вже загальносоюзного значення, зокрема Закон СРСР «Про мови народів СРСР», було прийнято 24 квітня 1990 р. Першочергово, тут прописувалося: «Радянська держава забезпечує громадянам СРСР умови для використання в різних сферах державного й суспільного життя мов народів СРСР, дбає про їх відродження, збереження й розвиток» та водночас зазначалося: «З урахуванням умов, що склалися історично, і з метою забезпечення загальносоюзних завдань російська мова визнається на території СРСР офіційною мовою СРСР і використовується як засіб міжнаціонального спілкування»⁴⁵. Отже, Закон гарантував громадянам СРСР вільний вибір мови виховання й навчання, створення необхідних умов для всебічного розвитку мов народів СРСР і насамперед — належної матеріальної бази, що забезпечуватиме цей процес. Фінансування програм розвитку мов народів СРСР передбачалося здійснювати за рахунок бюджетів республік, а також дозволялося додатково й на добровільній основі залучати кошти «національних культурних центрів, національних товариств, земляцтв і особисті кошти громадян»⁴⁶. Оговорювалася можливість залучення централізованих коштів для фінансування розвитку мов нечисленних народів.

26 квітня 1990 р. Верховною Радою СРСР було затверджено Закон СРСР «Про вільний національний розвиток громадян СРСР, які проживають за межами своїх національно-державних утворень або які не мають їх на території СРСР»⁴⁷. Таким громадянам надавалися гарантії правової рівності й однакових можливостей в усіх сферах суспільного життя. Закон чітко розмежував повноваження СРСР, союзних та автономних республік щодо вирішення проблем національностей і національних груп. Основна відповідальність за впровадження Закону фактично покладалася на республіканські (союзні та автономні) органи державної влади. Зокрема — це збереження життєвого середовища нечисленних народів і національних груп у місцях їхнього традиційного розселення, сприяння розвитку традиційних для них промислів і занять, утворення республіканських фондів соціально-економічного й культурного розвитку та ін. До сфери компетенції загальносоюзних органів увійшло: вироблення загальних засад правового становища національних територіально-адміністративних одиниць; координація взаємодії між дер-

жавними органами союзних, автономних республік та іншими державними інституціями з питань розвитку національностей і національних груп; створення загальносоюзного фонду соціально-економічного й культурного розвитку нечисленних народів і національних груп.

З метою задоволення національно-культурних, духовних і мовних потреб представників національних груп, які не мали своїх національно-державних утворень на теренах СРСР, у місцях їхнього компактного проживання, де вони склали більшість населення території, Закон передбачав можливість створення національних адміністративно-територіальних одиниць у формі національних районів, селищ, сільських рад тощо. Головною підставою для прийняття подібних рішень визначалося добровільне волевиявлення більшості населення таких територій. Також були конкретизовані повноваження рад народних депутатів національних адміністративно-територіальних утворень. Зокрема на них покладалася функція організації процесу вивчення рідної мови національності, створення національних груп у дитячих дошкільних закладах і національних класів у загальноосвітніх школах та національних шкіл, інформаційного забезпечення рідною мовою тощо. Законом надавалося право заснування національних культурних центрів, національних товариств, земляцтв, а також було визначено їхній правовий статус і повноваження.

Після набуття чинності цим законодавчим актом, громадські організації національних спільнот, створені в попередні роки «перебудови», розпочали процедуру офіційної реєстрації у органах державної влади. Майже одразу лише в Донецькій області пройшли процедуру офіційної реєстрації 42-і грецькі громади (24 — у міських і 18 — у районних радах)⁴⁸. Найчисленніші з них були зафіксовані у м. Маріуполі (24078 осіб), м. Донецьку (10328 осіб), Великоновоселківському районі (8034 особи), Тельманівському районі (6714 осіб), а найнечисленніші — у Краснолиманському районі (24 особи). Характерною особливістю географії цих громад стало лише часткове збігання районів з переважною більшістю грецького населення з тими районами, де його представники становили найбільшу питому вагу в загальній структурі населення. Прикладом цьому може послужити висока питома вага греків у загальній структурі населення Першотравневого (21,3%) і Володарського (19,7%) районів у порівнянні з тим, що їхні громади за своєю чисельністю посідали лише 7-е (5958 осіб) та 8-е (6392 особи) місця. Водночас, як уже зазначалося, найчисленніші грецькі громади сформувалися в містах Маріуполь і Донецьк, де питома вага греків у загальній структурі населення була значно меншою, а саме на рівні 6-го і 10-го місць. Саме ця невідповідність двох показників (0,18 за коефіцієнтом Спірмена) не

дозволила грекам Донеччини скористатися правом створення власних національних адміністративно-територіальних одиниць, обумовленим зазначеним Законом⁴⁹.

Прийняття Закону СРСР «Про вільний національний розвиток громадян СРСР, які проживають за межами своїх національно-державних утворень або які не мають їх на території СРСР» стало ще одним свідченням тих демократичних перетворень, які відбулися в національній політиці СРСР періоду «перебудови», однак правовий статус національних груп населення, які не мали своїх національних адміністративно-територіальних утворень у лоні СРСР, так і не було визначено.

З причини суттєвого погіршення загальної економічної ситуації у СРСР наприкінці 1980-х рр. значна кількість греків виявила бажання емігрувати (репатріюватися) на свою історичну батьківщину. В цей час до Грецької Республіки виїхало 49% загального числа радянських емігрантів, серед яких безпосередньо греки (здебільшого з території Грузії) склали не менше 10%⁵⁰. Загалом, з 1986 по 1991 рр. із СРСР до Греції прибуло 40045 радянських греків. У порівняльному контексті ситуація складалася таким чином: у 1986 р. — 33 особи (97% з яких прибули саме у статусі репатріантів), 1987 р. — 169 (99,4%), 1988 р. — 628 (97,6%), 1989 р. — 5214 (98,2%), 1990 р. — 16724 (95,5%), 1991 р. — 17277 (86,9%)⁵¹. Зважаючи на наведені вище кількісні показники, слід констатувати, що в цей період еміграційні настрої у середовищі радянських греків від року до року невідмінно зростали, й починаючи з 1989 р. еміграція цієї категорії населення набула масового характеру. Відомий радянський учений-філософ грецького походження Феохарій Кессиді стосовно згаданої ситуації зауважив, що саме в репатріації на свою історичну батьківщину значна частина «еллінопонтіїців»^{*} убачала вирішення власних національно-культурних проблем. Не менш вагомою причиною такої масовості цього процесу, на його думку, стала відсутність надій на кардинальні позитивні зрушення свого становища в найближчому майбутньому⁵². Варто наголосити на тому, що еміграційним настроям сприяла й досить проста процедура оформлення документів на виїзд до Греції, яка насамперед передбачала документальне підтвердження грецького походження особи. Як відомо, в радянському паспорті існувала так звана «п'ята графа», де зазначалася національність його власника. Окрім цього національність вказувалася й у свідоцтві про народження та інших документах. Еміграційні настрої радянських греків не призупиняло навіть усвідомлення того факту, що в Греції їм дове-

---

^{*} Цей термін часто використовується для визначення радянських і пострадянських греків.

деться самотужки вирішувати проблеми соціокультурної адаптації (переважна їхня більшість навіть не володіла новогрецькою мовою), а також — економічного характеру, позаяк законодавча база щодо репатріантів була сформована лише у 1993 р. (Закон 2130/1993 «Отримання грецького громадянства іноземцями грецького походження»). У досліджуваний період уряди УРСР і Грецької Республіки не забезпечували греків-репатріантів пенсіями та іншими соціальними виплатами. Деякі позитивні зрушення в цьому напрямі відбулися лише у 1991 р., оскільки Європейський соціальний фонд асигнував 159 млн. доларів США на потреби облаштування на історичній батьківщині греків-репатріантів із СРСР та Албанії⁵³. 1991 р. розпочав свою роботу Національний фонд прийому й розселення зарубіжних і репатрійованих греків⁵⁴.

Таким чином, у контексті політичного курсу «перебудови», запровадженого радянським партійним керівництвом 1985 р., було сформовано нову концепцію національної політики СРСР, покликану вирішити наявні проблеми в цій сфері, спричинені тривалим ігноруванням національно-культурних і духовних потреб національних спільнот, неодноразовим застосуванням практики насильницького переселення цілих народів з місць їхнього постійного проживання та ін. У цьому зв'язку було створено відповідне законодавче підґрунтя, яке, однак, лише певною мірою покращило становище цієї категорії населення. Насамперед слід констатувати, що демократичні перетворення у сфері національної політики стимулювали процес національно-культурного відродження національних спільнот країни, греків зокрема. Безпосередньо ж у грецькому середовищі УРСР спостерігалось зростання рівня національної самосвідомості, пожвавлення національно-культурного життя, прагнення до консолідації, зокрема, через утворення національних громадських організацій. Водночас очевидним є факт, що в період «перебудови» національно-культурні запити радянських греків не отримали повноцінної реалізації, позаяк не було визначено правового статусу національних меншин, а більшість положень нової концепції національної політики залишалися суто декларативними. Зрештою, приховувані десятиліттями проблеми радянської національної політики на межі 1980–90-х рр. вибухнули збройними між-етнічними конфліктами, як вірмено-азербайджанський (розпочався 1987 р. і переріс у Карабаську війну 1988–1994 рр.), грузинсько-абхазький конфлікт (тривав з 1989 р., призвів до війни в Абхазії 1992–1993 рр.) та ін. Окрім цього, в республіках СРСР, здебільшого під проводом національних еліт, відбулися масові виступи проти існуючої влади під гаслами «Геть російський імперіалізм!», «Геть комуністичний режим!», «СРСР — тюрма народів!» та ін. Задля локалізації цих конфліктних ситуацій було застосовано жорсткі засоби. Йдеться про події, що відбулися в Алма-Аті

17–18 грудня 1986 р., у Тбілісі 9 квітня 1989 р., Баку 20 січня 1990 р., Душанбе в лютому 1990 р., Вільнюсі 8–13 січня 1991 р., Ризі 13–20 січня 1991 р. тощо. Саме ці протистояння довели неспроможність тогочасної радянської влади вирішувати такого роду проблеми несиловими, демократичними методами, задекларованими «перебудовою» і, власне, фіктивність самих її реформ, що зрештою і стало однією із головних причин розпаду СРСР у 1991 р. Постфактум Михайло Горбачов констатував наступне: «Ми запізнилися з оновленням національної політики і з реформуванням федерації»⁵⁵. Так, нерозв'язані проблеми національних спільнот СРСР постали після його розпаду вже в пострадянському суспільстві.

---

¹ Даниленко В.М. Україна в 1985–1991 рр.: остання глава радянської історії. Київ: Інститут історії України НАН України, 2018. 278 с.

² Доклад Генерального секретаря ЦК КПСС М.С. Горбачева «О созыве очередного XXVII съезда КПСС и задачах, связанных с его подготовкой и проведением». *Правда*. 1985. 24 апреля. № 114.

³ Политический доклад Центрального Комитета КПСС XXVII съезду Коммунистической партии Советского Союза. Доклад Генерального секретаря ЦК КПСС товарища Горбачева М.С. 25 февраля 1986 года. *Коммунист*. 1986. № 4. С. 6.

⁴ Национальный состав населения СССР: по данным Всесоюзной переписи населения 1989 г. Москва, 1991. С. 5.

⁵ Євтух В.Б. Етнополітика в Україні: правничий і культурологічний аспекти. Київ, 1997. С. 28.

⁶ Про утворення Комісії Верховної Ради Української РСР з питань ... URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/F885740>

⁷ Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник: у 2 ч. Київ, 1997. Ч. 2. С.511.

⁸ Резолюции XIX Всесоюзной конференции КПСС. URL: www.ru-90.ru/content/резолуции-хix-всесоюзной-конференции-кпсс

⁹ Там само.

¹⁰ Відомості з'їзду народних депутатів СРСР і Верховної Ради СРСР. 1989. 15 листопада. № 23. С. 354–375.

¹¹ Там само.

¹² Там само.

¹³ Про скасування законодавчих актів у зв'язку з Декларацією Верховної Ради СРСР від 14 листопада 1989 року «Про визнання незаконними і злочинними репресивних актів проти народів, яких було піддано насильственному переселенню, і забезпечення їхніх прав»: постанова Верховної Ради СРСР від 7 березня 1991 р. № 2013-I. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v2013400-91>

¹⁴ Там само.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Материалы Пленума ЦК КПСС 19–20 сентября 1989 г. URL: soveticus5.narod.ru/85/pl890919.htm

¹⁷ Там само.

¹⁸ Резолюция XXVIII съезда КПСС. URL: <https://constitutions.ru/?p=13178>

- ¹⁹ Там само.
- ²⁰ Національні відносини на Україні: Запитання і відповіді. Київ, 1991. С. 3.
- ²¹ Там само.
- ²² Первый Учредительный съезд греков СССР. URL: <https://www.greek.ru>
- ²³ Піскіжова В. Роль Спілки греків України в становленні національно-культурного руху грецької спільноти незалежної України. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2018. Вип. 27. С. 278.
- ²⁴ Там само. С. 278.
- ²⁵ Там само. С. 279.
- ²⁶ Там само. С. 279.
- ²⁷ Греки Украины: история и современность: материалы науч.-практ. конф. «Греки Украины: поиск и формирование национальной культуры», 9–19 февр. 1991 г. Респ. об-во греков Украины. Донецк, 1991.
- ²⁸ Якубова Л.Д. Національні меншини України. *Енциклопедія історії України*. Київ, 2010. Т. 7. 728 с.
- ²⁹ Законодательство СССР. Библиотека нормативно-правовых актов ... URL: www.libussr.ru/infdoc9.htm
- ³⁰ Интерфакс-Религия: Советская хроника 27 марта 1990 года. URL: www.interfax-religion.ru/?act=archive&div=1900
- ³¹ Відомості Верховної Ради УРСР. 1990. № 15. С. 233.
- ³² Відомості з'їзду народних депутатів СРСР і Верховної Ради СРСР. 1990. № 19. С. 435–439.
- ³³ Про утворення Комітету у справах національностей при Кабінеті Міністрів Української РСР. URL: zakon.rada.gov.ua/go/79a-91-p
- ³⁴ Национальный состав населения СССР: по данным Всесоюзной переписи населения 1989 г. Москва, 1991.
- ³⁵ Там само. С. 78.
- ³⁶ Там само. С. 79.
- ³⁷ Моруженко О.Б. Возрождение традиционных праздников и обрядов в греческих общинах Приазовья в 60–90-х годах XX столетия. *Україна — Греція: історія та сучасність: Тези II міжнародної наукової конференції (Київ, 22–24 лютого 1995 року)*. Київ, 1995. С. 151–152.
- ³⁸ Національні відносини на Україні: Запитання і відповіді. Київ, 1991.
- ³⁹ Лингвистическая и этнокультурная ситуация в греческих селах Приазовья. По материалам экспедиций 2001–2004 годов. Санкт-Петербург. 2009. С. 5.
- ⁴⁰ Етнополітика в Україні. Документи та матеріали. Київ, 1998. С. 26–27.
- ⁴¹ Там само. С. 26.
- ⁴² Наукова бібліотека МДУ (м. Маріуполь) — Історія бібліотеки. URL: slibr.mdu.in.ua/index/istorija_biblioteki/0-99
- ⁴³ Там само.
- ⁴⁴ Балабанов К.В. Роль Мариупольского гуманитарного института в развитии эллинизма в Приазовье: проблемы и перспективы. *Україна — Греція: історія та сучасність: Тези II міжнародної наукової конференції (Київ, 22–24 лютого 1995 року)*. Київ, 1995. С. 32–33.
- ⁴⁵ Законодательство СССР. Библиотека нормативно-правовых актов... URL: www.libussr.ru/infdoc9.htm
- ⁴⁶ Там само.
- ⁴⁷ Відомості з'їзду народних депутатів СРСР і Верховної Ради СРСР. 1990. № 19. С. 435–439.

⁴⁸ Дынґес А.А. Численность и размещение греческих общин на территории Донецкой области в конце 80-х — начале 90-х годов. *Україна — Греція: історія і сучасність: Тези II міжнародної конференції (Київ, 22–24 лютого 1995 р.)*. С. 63–65.

⁴⁹ Там само.

⁵⁰ Греки на українських теренах: нариси з етнічної історії. Документи, матеріали, карти. Київ, 2000. С. 99.

⁵¹ Как проводят репатриацию. Практика разных стран мира. URL: www.academia.edu/.../Как_проводят_репатриацию._Практ...

⁵² Греки. *Энциклопедия советских греков*. Москва, 1994. Вып. 1. С. 47–59.

⁵³ Το βῆμα. 1991. 7 αλρ.

⁵⁴ Как проводят репатриацию. Практика разных стран мира. URL: www.academia.edu/.../Как_проводят_репатриацию._Практ

⁵⁵ Михайлова Н.В. О согласовании национальных интересов в национальной политике: из опыта прошлого. URL: ethnosocium.ru/mikhailova-nv-o-soglasovanii-natsionalnykh-interesov-v-natsionalnoi-...

REFERENCES

1. Balabanov, K.V. (1995). Rol Mariupolskogo gumanitarnogo instituta v razvitii ellinizma v Priazove: problemy i perspektivy. Proceedings from *II mizhnarodna naukova konferentsiia (Kyiv, 22-24 liutoho 1995 roku)*. Kyiv [in Russian].

2. Danylenko, V.M. (2018). *Ukraina v 1985–1991 rr.: ostannia hlava radians'koi istorii*. Kyiv [in Ukrainian].

3. Doklad Generalnogo sekretarya TSK KPSS M.S. Gorbacheva O sozyive ocherednogo XXVII syezda KPSS i zadachah, svyazannyh s ego podgotovkoy i provedeniem. (1985). *Pravda*, April 24 [in Russian].

4. Dyinges, A.A. (1995). Proceedings from Chislennost i razmeschenie grecheskih obschin na territorii Donetskoy oblasti v kontse 80-h — nachale 90-h godov. *Ukraina — Hretsiia: istoriia i suchasnist'. II mizhnarodnaia konferentsiia (Kyiv, 22–24 liutoho 1995 r.)*. Kyiv [in Russian].

5. *Etnopolityka v Ukraini. Dokumenty ta materialy*. (1998). Kyiv [in Ukrainian].

6. Proceedings from *Greki Ukrainyi: poisk i formirovanie natsionalnoy kulturyi, 9–19 fevr. 1991. Resp. ob-vo grekov Ukrainyi*. (1991). Donetsk [in Russian].

7. Hreky. (1994). *Entsyklopedyia sovetskykh hrekov*. (Vol.) 1. Moskva [in Russian].

8. *Hreky na ukrains'kykh terenakh: narysy z etnichnoi istorii. Dokumenty, materialy, karty*. (2000). Kyiv [in Ukrainian].

9. *Interfaks-Religiya: Sovetskaya hronika 27 marta 1990 goda*. Retrieved from www.interfax-religion.ru/?act=archive&div=1900 [in Russian].

10. *Kak provodyat repatriatsiyu. Praktika raznykh stran mira*. Retrieved from www.academia.edu/.../Как_проводят_репатриацию._Практ [in Russian].

11. *Lingvisticheskaya i etnokulturnaya situatsiya v grecheskih selah Priazovya. Po materialam ekspeditsiy 2001–2004 godov*. (2009). Sankt-Peterburg [in Russian].

12. *Materialy Plenuma TSK KPSS 19–20 sentyabrya 1989 g*. Retrieved from soveticus5.narod.ru/85/pl890919.htm [in Russian].

13. Mihaylova, N.V. O soglasovanii natsionalnykh interesov v natsionalnoy politike: iz opyita proshlogo. Retrieved from ethnosocium.ru/mikhailova-nv-o-soglasovanii-natsionalnykh-interesov-v-natsionalnoi-... [in Russian].

14. Morujenko, O.B. (1991). Vozrozhdenie traditsionnykh prazdnikov i obryadov v grecheskih obschinah Priazovya v 60–90-h godakh XX stoletiya. Proceedings from *Ukraina —*

Hretsiia: istoriia ta suchasnist': II mizhnarodna naukova konferentsiia (Kyiv, 22–24 liutoho 1995 roku). Kyiv [in Russian].

15. *Natsional'ni protsesy v Ukraini: istoriia i suchasnist'. Dokumenty i materialy. Dovidnyk*. (1997). (Vol. 2). Kyiv [in Ukrainian].

16. *Natsional'ni vidnosyny na Ukraini: Zapytannia i vidpovidi*. (1991). Kyiv [in Ukrainian].

17. *Natsionalnyiiv sostav naseleniya SSSR: po dannyim Vsesoyuznoy perepisi naseleniya 1989 g*. Moskva [in Russian].

18. *Naukova biblioteka MDU (m. Mariupol') — Istoriia biblioteky*. Retrieved from slibr.mdu.in.ua/index/istorija_biblioteki/0-99 [in Ukrainian].

19. *Pervyyi Uchreditel'nyy syezd grekov SSSR*. Retrieved from <https://www.greek.ru> [in Russian].

20. Politicheskiy doklad Tsentralnogo Komiteta KPSS XXVII syezdu Kommunisticheskoy partii Sovetskogo Soyuz. Doklad Generalnogo sekretarya TSK KPSS tovarisha Gorbacheva M.S. 25 fevralya 1986 goda. (1986). *Kommunist*, 4 [in Russian].

21. Pro skasuvannya zakonodavchyykh aktiv u zv'iazku z Deklaratsiieiu Verkhovnoi Rady SRSR vid 14 lystopada 1989 roku Pro vyznannya nezakonnyimi i zlochynnymi represyivnykh aktiv proty narodiv, iakykh bulo pidnano nasyil'stvenomu pereselenniu, i zabezpechennia ikhnikh prav: postanova Verkhovnoi Rady SRSR vid 7 bereznia 1991 r. № 2013-I. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v2013400-91> [in Ukrainian].

22. *Pro utvorennia Komisii Verkhovnoi Rady Ukrain's'koi RSR z pytan' ...* Retrieved from <https://ips.ligazakon.net/document/view/F885740> [in Ukrainian].

23. *Pro utvorennia Komitetu u spravakh natsional'nostej pry Kabineti Ministriv Ukrain's'koi RSR*. Retrieved from zakon.rada.gov.ua/go/79a-91-p. [in Ukrainian].

24. *Rezolyutsii XIX Vsesoyuznoy konferentsii KPSS*. Retrieved from www.ru-90.ru/content/резольюции-хix-всесоюзной-конференции-кпсс [in Russian].

25. *Rezolyutsiya XXVIII syezda KPSS*. Retrieved from <https://constitutions.ru/?p=13178> [in Russian].

26. *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR*, 1990, 15 [in Ukrainian].

27. *Vidomosti z'izdu narodnykh deputativ SRSR i Verkhovnoi Rady SRSR*, 1989, November 15 [in Ukrainian].

28. *Vidomosti z'izdu narodnykh deputativ SRSR i Verkhovnoi Rady SRSR*, 1990, 19 [in Ukrainian].

29. Yakubova, L.D. (2010). *Natsional'ni menshyny Ukrainy. Entsyklopediia istorii Ukrainy*. (Vol. 7). Kyiv [in Ukrainian].

30. Yevtukh V.B. (1997). *Etnopolityka v Ukraini: pravnychyy i kul'turolohichnyj aspekty*. Kyiv [in Ukrainian].

31. *Zakonodatelstvo SSSR. Biblioteka normativno-pravovyih aktov ...* Retrieved from www.libussr.ru/infdoc9.htm [Russian].